

מעשי בראשית

בששת ימי בראשית נבראו עשרה דברים. עשרת הנבראים האלה מתחלקים מאליהם לשתי קבוצות של חמישה חמישה נבראים. בקבוצה הראשונה אין תנועה ניכרת לעין; ואילו בקבוצה השנייה כל הנבראים ניכרים כבעלי תנועה:

א. האור	ב. השמים	ג. הים	ד. הארץ	ה. הדשא;
ו. המאורות	ז. שרץ המים	ח. העוף	ט. חייית הארץ	י. האדם.

אילו היה הבורא מייחד מאמר אחד לכל נברא, ויום אחד לכל מאמר, היה העולם נברא בעשרה מאמרות ובעשרה ימים, ויום השבת היה נקבע ליום האחד עשר. אולם לא כך היה סדר הבריאה. עשרת הנבראים האלה נבראו רק בשמונה מאמרות; שכן שניים מן הנבראים בכל קבוצה נבראו במאמר אחד: הים והארץ מזה, שרץ המים והעוף מזה. וכך נברא העולם בשתי סדרות של ארבעה ארבעה מאמרות, שנבראו בהן חמישה חמישה נבראים:

א. האור	ב. השמים	ג. הים והארץ	ד. הדשא;
ה. המאורות	ו. שרץ המים והעוף	ז. חייית הארץ	ח. האדם.

נוסף על כך שמונת המאמרות האלה לא נאמרו בשמונה ימים, אלא בשישה ימים בלבד. שכן המאמר האחרון של כל סדרת מאמרות נאמר ביום אחד עם המאמר שלפניו: המאמר על הדשא - עם המאמר על הים והארץ; והמאמר על האדם - עם המאמר על חייית הארץ. וכך נברא העולם בשתי יחידות של שלושה שלושה ימים, שנאמרו בהן ארבעה ארבעה מאמרות, ונבראו בהן חמישה חמישה נבראים:

א. האור	ב. השמים	ג. הים והארץ;	הדשא;
ד. המאורות	ה. שרץ המים והעוף	ו. חייית הארץ;	האדם.

והואיל והעולם נברא בשישה ימים, נקבעה השבת ליום השביעי. סדר זה של הבריאה - על כל צירופי הנבראים והמאמרות - עורר שאלות ופירושים שונים. נזכיר כאן את החשובים שבהם.

לדעת אבן עזרא, לא נבראו הים והארץ ביום השלישי - כמשמע לשון הכתוב - אלא ביום השני. ולשון "ויאמר אלהים יקוו המים" וגו' - הכתוב בתחילת היום השלישי - מתפרש כעבר מושלם: וכבר אמר אלוהים (ביום השני) ייקוו המים וגו'. פירוש זה מוכח בעיקר מן העובדה, שלא נאמר "וירא אלהים כי טוב" אחרי בריאת השמים, אלא רק אחרי

עשיית הים והארץ. ומכאן, שכל מלאכת המים נתפסת כאן כמלאכה שלמה אחת: החל בבריאת הרקיע המבדיל בין מים למים - וכלה בהתכנסות המים אל מקום אחד והתגלות היבשה. ולפיכך הדעת נותנת, שכל המלאכה הזאת תיעשה ותושלם ביום אחד, הוא היום השני של הבריאה; ואילו היום השלישי יהיה מיוחד להוצאת הדשא בלבד.¹

אין ספק, שפירוש זה איננו עולה יפה על-פי פשוטו של המקרא. שאילו נתכוון הכתוב לכך, היה כותב את עשיית הים והארץ בסוף פרשת היום השני, ולא בתחילת פרשת היום השלישי. אולם נראה, שגם הראיה שהובאה לפירוש זה איננה ראויה מכרעת. נראים הדברים, שאבן עזרא תופס את הדשא כיצירה העומדת בפני עצמה; שעד כה נברא החומר הדומם: הרקיע, הים והארץ; ועם הוצאת הדשא נברא ונתחדש יסוד הצומח. ולפיכך ראוי הוא הדשא שייוחד לו יום בפני עצמו בששת ימי המעשה. אולם לפי התפיסה הזאת, קשה מאוד להבין את סדר הבריאה; שהרי שרץ המים מפסיק עתה בין צמח הארץ מזה ובין חיית הארץ מזה, ונמצאו יצורי המים מפסיקים בין יצורי הארץ. שאלה דומה הייתה מתעוררת גם אילו נקט הבורא סדר אחר, ואיחר את הוצאת הדשא עד סמוך לפני עשיית חיית הארץ; שהרי לפי זה היה שרץ המים קודם לדשא - ונמצא החי קודם לצומח; וזה הוא דבר שהדעת איננה סובלת אותו בשום פנים.

משום כך נראה, שהוצאת הדשא איננה נתפסת כאן כיצירה עצמאית, אלא כסוף יצירת הארץ. כי הדשא מחובר לקרקע, וכל המחובר לקרקע דינו כקרקע. זאת ועוד: הדשא המכסה את פני הארץ נחשב כעין מעטה וכסות לארץ. וכדרך שאדם רואה את חברו רק כשהוא לבוש, כן באי הארץ רואים את הארץ רק כשהיא מלבלבת ומכוסה מעטה ירק. רק על-פי התפיסה הזאת סדר הבריאה מובן יפה: תחילה נוצר הים, ובצדו הארץ המכוסה דשא; ואחר-כך נבראו בעלי החיים השוכנים בשני המקומות האלה: שרץ המים מזה - חיית הארץ מזה.

ועל-פי הדברים האלה כבר בטלה הראיה שהובאה כאן לפירוש אבן עזרא; שהרי השאלה קשה לכל הפירושים. אם הים והיבשה נוצרו ביום השלישי - כמשמע לשון הכתוב - הרי מלאכת המים החלה ביום השני והושלמה ביום השלישי; ואם הים והארץ נוצרו ביום השני - כפירוש אבן עזרא - הרי מלאכת הארץ החלה ביום השני והושלמה ביום השלישי (עם צמיחת הדשא). בין כך ובין כך הרי מלאכה אחת - של המים או של הארץ - מתפרסת לשני ימים. ועובדה זו טעונה אפוא הסבר לכל השיטות.

ונראה, שזה עיקרו של הדבר. החלוקה לימים תלויה רק בדברים שנבראו ובהשלמת בריאתם: בכל יום נברא לפחות דבר אחד, שעד כה לא היה או לא נראה בעולם; ולעולם אין בריאתו נמשכת יותר מיום אחד. אולם דברים אלה אמורים רק בתולדות השמים והארץ, שנבראו בששת ימי המעשה: האור, השמים, הארץ, המאורות והסוגים השונים של יצורים חיים. כנגד זה, אין דברים אלה אמורים במים. כי המים אינם תולדות השמים והארץ; שהרי הם כבר היו בארץ בהיבראה, בראשית בראו אלוהים את השמים ואת

1 אבן עזרא עצמו מביא ראיות אחרות לפירושו, אך נראה שאין הן ראיות מכרעות. ואולי גם סמך בעיקר על הראיה המובאת כאן, אלא שלא חש להזכיר אותה, מפני שהיא ידועה לכול; שהרי חז"ל כבר דנו בשאלה על שום מה לא נאמר "כי טוב" ביום השני.

הארץ. ולפיכך לא נבראו המים בששת ימי המעשה אלא רק נעשתה בהם מלאכה. ומלאכת המים - להבדיל מבריאת המים - יכלה להימשך יותר מיום אחד. ומאידך, אין די במלאכה שנעשתה במים כדי למלא את תוכנו של אחד מימי הבריאה. משום כך אתה מוצא: ביום השני נבראו השמים, וביום השלישי נוצרה הארץ; ואילו מלאכת המים החלה ביום השני והושלמה ביום השלישי. שני הימים האלה אינם נקראים על שם מלאכת המים, שהחלה או הושלמה בהם, אלא על שם בריאת השמים או הארץ שהתקיימה בהם. משום כך נסתיים היום השני אחרי שנבראו השמים, אף-על-פי שעדיין לא הושלמה מלאכת המים; ואילו היום השלישי לא הסתיים אחרי שהושלמה מלאכת המים, אלא רק אחרי שהושלמה יצירת הארץ עם כיסויה בדשא.

כנגד זה לשון "וירא אלהים כי טוב" איננו תלוי רק בדברים שנבראו, אלא גם בתכלית שהם נבראו למענה; שכן רק אחרי שהושגה תכלית הבריאה, אפשר לומר עליה "כי טוב". לשון זה לא נאמר על השמים מיד אחרי בריאתם, שהרי תכלית בריאת השמים הייתה לצורך מלאכת המים, ומלאכת המים נסתיימה רק בתחילת היום השלישי, ורק אז הגיע הזמן לומר על השמים - וגם על מלאכת המים - "וירא אלהים כי טוב". לשון זה נכפל אחר-כך בו ביום - על יצירת הארץ וכיסויה בדשא.

דברים אלו באו רק להסביר את העובדה, שמלאכת המים נמשכה שני ימים - ואילו הארץ והדשא נבראו ביום אחד. אך עדיין לא נתבאר כהלכה היחס שבין הנבראים השונים וסדר חלוקתם למאמרות ולימים. לעניין זה נביא כאן את הפירוש המקובל בין גדולי החוקרים². גם לפי השיטה הזאת, עשרת הנבראים מתחלקים לשתי קבוצות בנות חמישה חמישה נבראים; אולם רק שני הנבראים האחרונים של כל קבוצה ראויים להצטרף ליחידה אחת:

א. האור	ב. השמים	ג. הים	ד. הארץ והדשא;
ה. המאורות	ו. העוף	ז. שרץ המים	ח. חיית הארץ והאדם.

מעלתה של השיטה הזאת, שכל פרט של הקבוצה האחת מקביל אל הפרט שבקבוצה האחרת: המאורות הם נושאי האור; העוף מעופף על פני רקיע השמים; שרץ המים שורץ בים; חיית הארץ והאדם מהלכים על פני הארץ המכוסה דשא.

אולם יחס זה שבין הנבראים לא היה יכול לבוא לידי ביטוי בסדר הבריאה. שהרי "כל השביעיין חביבין"³, ולפיכך ביקש הבורא לכלות את מלאכתו בשישה ימים כדי לשבות ביום השביעי. בהתאם לכך היה צורך לצרף נברא אחד בכל קבוצה אל הנברא הקרוב לו ביותר לפניו או לאחריו. וצירוף זה נעשה בשתי הקבוצות בנברא השלישי: בקבוצה הראשונה נצטרף הים אל הארץ והדשא שלאחריו; ואילו בקבוצה השנייה נצטרף שרץ המים אל העוף שלפניו. ומסיבה שאיננה ברורה כל צורכה גם נתהפך סדרם, והכתוב מקדים את שרץ המים לעוף. וכתוצאה משני הצירופים האלה, אפשר היה לכלות את המלאכה בשישה ימים.

2 כך גונקל בפירושו לספר בראשית, מהדורה שלישית, עמ' 118.

3 ראה ויקרא רבה, כט, ט.

מכללת הרצוג

א. האור ב. השמים ג. הים והארץ המכוסה דשא ;
ד. המאורות ה. שרץ המים והעוף ו. חיית הארץ והאדם.

אולם בעצם הצירופים האלה כבר נתקלקלה ההקבלה שבין קבוצות הנבראים. שהרי נראה עתה, כאילו שרץ המים קשור אל השמים, ולא אל הים; וחיית הארץ והאדם קשורים גם אל הים, ולא רק אל הארץ. אך אין זו אלא תוצאה בלתי נמנעת של הצורך בכילוי המלאכה בשישה ימים.

על-פי פירוש זה עלינו לומר, שהיחס שבין קדושת היום השביעי ובין בריאת העולם הוא הפוך מן המקובל. אין זה נכון שהיום השביעי נתקדש משום שבריאת העולם נסתיימה בשישה ימים - אלא היפוכו של דבר: בריאת העולם נסתיימה בשישה ימים, כדי שאפשר יהיה לקיים את קדושת היום השביעי. נמצא, שקדושת השבת קדמה לעולם - כדרך שהתורה קדמה לעולם - והיא שקבעה את סדר הבריאה.

אולם פירוש זה איננו יכול להיות נכון. הוא יוצא מתוך ההנחה, שראוי היה הים להיות נברא בפני עצמו, והוא נצטרף אל הארץ רק מחמת המסגרת הכפויה מראש של ששת ימי המעשה. אך אין זו אלא טעות. שכן בכל תפיסה אפשרית של היחס שבין הנבראים השונים, הים והיבשה נבראים לעולם זה עם זה - לא רק ביום אחד אלא גם במאמר אחד. שהרי הים והיבשה אינם שני גופים היכולים לעמוד זה בלא זה או להיברא זה אחר זה; אלא היבשה היא התוצאה הבאה מאליה של הים. ומיד אחרי שנקוו המים אל מקום אחד, כבר נראתה היבשה מאליה - באותה שעה ובאותו מעמד; ולפיכך אין הם יכולים להיות נבראים אלא בבת אחת ובמאמר אחד.

אולם בכך נתבטל כל המבנה של הבריאה שהוצע על-ידי החוקרים. שכן רק הים יכול להצטרף אל היבשה ולהיברא עמה במאמר אחד; כנגד זה שרץ המים בוודאי איננו יכול להצטרף אל חיית הארץ; הוא יכול רק לעמוד בפני עצמו - או להצטרף אל העוף. בין כך ובין כך כבר ניתק הקשר שבין שרץ המים ובין הים. נמצא, שמעולם לא יכלה להיות הקבלה בין הנבראים שבשתי הקבוצות - גם בלא הצורך בקידושו של היום השביעי.

פירוש אחר של היחס שבין הנבראים השונים מציע רד"צ הופמך.⁴ לדעתו, יש לייחס את עניין המים ליום השני ולא ליום השלישי. שהרי ביום השני החלה מלאכת המים, והמים התחתונים הובדלו לעצמם; ואילו ביום השלישי הם רק קיבלו את צורתם הסופית, ונקראו בשם "ימים". לפי זה, כך יש לתאר את סדר הנבראים על-פי ימי בריאתם:

א. האור ב. המים והשמים ג. (הים), הארץ והדשא;
ד. המאורות ה. שרץ המים והעוף ו. חייית הארץ והאדם.

גם לפי השיטה הזאת יש הקבלה נאה בין הנבראים שבשתי הקבוצות: המאורות הם נושאי האור; שרץ המים שורץ במים, והעוף מעופף בשמים; חיית הארץ והאדם מהלכים על פני הארץ.

4 וכן גם מ"ד קאסוטו בפירושו מאדם עד נח, ירושלים, תשי"ג, עמ' 8.

מכללת הרצוג

שאלה אחרת נוגעת ליחס שבין העוף ובין השמים; ושאלה זו קשה גם לפירוש רד"י הופמן וגם לפירוש החוקרים שהובא קודם. הצד השווה שבין שני הפירושים האלה, שהעוף שנברא ביום החמישי מקביל לשמים שנבראו ביום השני. אולם ספק גדול, אם המקרא נתכוון לכך. שהרי יש כעין סתירה בין מאמר הבריאה, שהעוף יעופף "על פני רקיע השמים" (כ) ובין מאמר הברכה, שהעוף "ירב בארץ" (כב). וכבר תירצו, שאף-על-פי שהעוף מעופף בשמים, הרי הוא מתרבה בארץ. מכל מקום נראה מכאן, שהעוף נתפס כאן גם כיצור הקשור לארץ. דבר זה מוכח גם מעצם לשון מאמר הבריאה: "ועוף יעופף על הארץ על פני רקיע השמים". לשון "יעופף על הארץ" מתפרש רק בדוחק במשמעות 'למעלה מן הארץ'. קשה מאוד להבין, על שום מה נדחק הכתוב להזכיר כאן את מעוף הציפור למעלה מן הארץ. שהרי העוף נתפס כאן כ'עוף השמים', המעופף "על פני רקיע השמים"; וזו הסיבה היחידה לכך, שהוא נברא ביום החמישי - המקביל ליום השני שנבראו בו השמים. ולפיכך לא היה כל צורך להזכיר את העובדה, שהוא מעופף למעלה מן הארץ.

משום כך תוצע כאן דרך אחרת להבנת היחס שבין הנבראים. גם לפי השיטה הזאת, עשרת הנבראים מתחלקים לשתי קבוצות בנות חמישה חמישה נבראים; ויש הקבלה בין הקבוצות. אולם ההקבלה איננה בין נברא אחד לנברא שכנגדו, אלא תמיד נבראים אחדים מקבילים לנברא או לנבראים שכנגדם. ויש גם הקבלה במאמרות וגם בימים. וכך יש לתאר את ההקבלה הזאת⁵:

- א. האור ב. השמים ג. הים והארץ; הדשא
ד. המאורות בשמים ה. שרץ המים והעוף המעופף על הארץ ו. חיית הארץ; האדם

וכך יש לבאר את היחס שבין הנבראים : ביום הראשון נברא האור. ביום השני נבראו השמים. ביום השלישי נבראו הים והארץ כשני גופים העומדים זה בצד זה ושקולים זה

5 החלוקה לימים מסומנת כאן על ידי האותיות: א, ב, ג, ד, ה, ו. בכל יום נאמר לפחות מאמר אחד; והסימן נקודה-פסיק מבדיל בין הנבראים שנבראו ביום אחד בשני מאמרות.

כנגד זה; ובו ביום הושלמה בריאת הארץ על-ידי צמיחת הדשא. והואיל והיא לבדה כוסתה דשא, כבר היא נראית עתה כגוף העומד בפני עצמו. שוב אין הים שקול כנגדה, אלא הארץ לבדה עומדת; ואילו הים בטל לעומתה או נספח אליה או נחשב חלק ממנה - כמוהו כנהרות, ביאורים וכאגמים.

בשלושת הימים האחרונים נבראו היצורים המקבילים לאלה. ביום הרביעי נבראו המאורות הנתונים ברקיע השמים; והם מקבילים לאור שנברא ביום הראשון - ולשמים שנבראו ביום השני.

ביום החמישי נברא שרץ המים והעוף. שרץ המים ימלא את המים בימים, והעוף ירב בארץ. והם מקבילים אפוא לים ולארץ שנבראו בתחילת היום השלישי. אולם נבראו עתה רק אותם יצורי הים והארץ, הדומים זה לזה - כדרך שהים והארץ עצמם היו שקולים זה כזה בתחילת בריאתם. משום כך לא נברא מכל יצורי הארץ אלא העוף בלבד, שרק הוא לבדו דומה לשרץ המים. הצד השווה שבהם, שאין הם עומדים על קרקע מוצק, אלא מרחפים ביסוד שהם נתונים בו - במים או באוויר. ואין הם מתנועעים רק בכיוון אופקי, אלא שוחים או עפים לכל כיוון: מעלה ומטה, קדימה אחורה ולצדדים. והם דומים גם בכוח תנועתם; העוף הודף את האוויר באמצעות הכנפיים, כדרך שהדג הודף את המים באמצעות הסנפירים. מכל הבחינות האלה שונה העוף משאר כל יצורי הארץ; שכולם עומדים על הקרקע ומתנועעים רק בכיוון הקרקע, ואין הקרקע ניסט בכוח תנועתם.

כל הדברים האלה מפורשים במאמר הבריאה על שרץ המים והעוף: "ישרצו המים שרץ נפש חיה ועוף יעופף על הארץ על פני רקיע השמים"; הוזה אומר: שרץ המים ימלא את כל עומק המים; וכנגדו העוף יעופף בכל גובה הארץ ויגיע עד פני השמים. העובדה, שאין כאן הקבלה בין המים ובין השמים, אלא בין המים ובין הארץ, באה לידי ביטוי ברור גם במאמר הברכה: "פרו ורבו ומלאו את המים בימים והעוף ירב בארץ".

ביום הששי נבראו חיית הארץ והאדם; והם מקבילים לדשא שכיסה את הארץ בסוף היום השלישי. הדשא מחובר לקרקע, וכעין זה גם חיית הארץ והאדם הם בבחינת מחוברים לקרקע; שאף-על-פי שהם בעלי תנועה, הרי גם בתנועתם הם עומדים על הקרקע - או על חפץ המחובר לקרקע - ולעולם אין הם יכולים לנתק בכוח גופם את הקשר שבינם ובין הקרקע. גם ביחסם אל הים מקבילים חיית הארץ והאדם לדשא. הדשא מכסה רק את פני הארץ, ואיננו צומח בים. ובדומה לכך חיית הארץ והאדם מצויים רק בארץ, ואין כנגדם בין יצורי הים. שהרי אין הם מרחפים - לא שוחים ולא מעופפים - אלא עומדים על קרקע מוצק, מהלכים או זוחלים, אך לא מתרוממים. ותכונה זו היא המייחדת אותם מן העוף, שכבר נברא ביום החמישי יחד עם שרץ המים.

ונמצינו למדים מכל זה: שני השלבים של בריאת הארץ מקבילים בדיוק לשני השלבים של בריאת היצורים החיים: בראשית בריאת הארץ היו הים והארץ שני גופים, השוכנים זה בצד זה ושקולים זה כזה. ובמקביל לכך, בראשית בריאת היצורים החיים היו יצורי הים דומים ליצורי הארץ. אולם כאשר הושלמה בריאת הארץ, כבר הייתה הארץ עומדת בפני עצמה, ואין הים נחשב עמה; היא היא עיקרו של העולם, אשר תחת כל השמים. ובמקביל לכך, כאשר הושלמה בריאת היצורים החיים, כבר היו יצורי הארץ

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

עומדים בפני עצמם, ואין כנגדם בין יצורי הים. הם הראויים להיחשב עיקרו של עולם; שהרי בראשם עומד האדם, שהוא מבחר כל היצורים.

וזה הוא אפוא הכלל העולה מכל הדברים האלה: יש הקבלה משולשת בין שתי קבוצות הנבראים. המאורות בשמים מקבילים לאור ולשמים; שרץ המים והעוף המעופף על הארץ מקבילים לים ולארץ. החיה והאדם המהלכים על פני הארץ מקבילים לדשא המכסה את פני הארץ - או לארץ המכוסה דשא.

ועל-פי הדברים האלה נבאר עתה בקצרה את החלוקה לימים ולמאורות. בשלושת הימים הראשונים נקבעו תחומי הזמן והמקום: היום והלילה, השמים והארץ. בכל יום נברא דבר, שעד כה לא היה או לא נראה בעולם: ביום הראשון נברא האור ונקבע היום והלילה. ביום השני נבראו השמים, ביום השלישי נבראה הארץ. אלא שבריאת הארץ בוצעה בשני שלבים: תחילה נסוגו המים, ונוצרו הים והארץ. אחר-כך הושלמה בריאת הארץ והיא כוסתה דשא; והרי היא עומדת עתה לבדה.

בשלושת הימים האחרונים נבראו היצורים הקובעים את הזמנים והיצורים השוכנים במקומות שנבראו בשלושת הימים הראשונים. ולעולם יום אחד מקביל לשני הימים שכנגדו. ביום הרביעי נבראו המאורות, הנושאים את האור והנתונים בשמים; והוא מקביל אפוא ליום הראשון שנברא בו האור - וליום השני שנברא בו השמים. ביום החמישי וביום הששי נבראו היצורים החיים על הארץ; והם מקבילים אפוא ליום השלישי שנברא בו הארץ; וביתר דיוק: היום החמישי מקביל לתחילת היום השלישי, והיום הששי מקביל לסוף היום השלישי. שהרי ביום החמישי נבראו שרץ המים והעוף; והללו שוכנים בים ובארץ שנבראו בתחילת היום השלישי. ואילו ביום הששי נבראו חיות הארץ והאדם; והללו שוכנים בארץ המכוסה דשא, שנבראה בסוף היום השלישי.

בכל אחד מששת ימי הבריאה נאמר מאמר אחד על הבריאה שבאותו יום. ויוצאים מכלל זה היום השלישי, שנאמרו בו שני מאמרות על שני השלבים של בריאת הארץ, והיום הששי, שנאמרו בו שני מאמרות מחמת מעלתו היתרה של האדם. וכך נתקבלו כאן שתי סדרות של ארבעה ארבעה מאמרות; ולעולם מאמר אחד מקביל למאמר אחד או לשני מאמרות שכנגדו. המאמר על המאורות מקביל לשני המאמרות על האור ועל השמים; המאמר על שרץ המים והעוף מקביל למאמר על הים והארץ; ושני המאמרות על חיות הארץ ועל האדם מקבילים למאמר על הדשא.